

IMAGOLOGIA

Prace Naukowe

Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 3842

ALEKSANDRA NIEWIARA

imagologia

pamięć zbiorowa
umysł i kultura

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2019

Redaktor serii: Językoznawstwo Polonistyczne: **Bożena Witosz/Mirosława Siuciak**
Recenzent: **Ewa Maśłowska**

Redaktor: **Michał Noszczyk**

Projekt okładki, projekt layoutu, skład, łamanie: **Michał Noszczyk**. Na okładce wykorzystano rysunki anonimowych autorów, respondentów omówionego w pracy obrazkowego testu asocjacyjnego

Przygotowanie ankiet obrazkowych do druku: **Beata Klyta**

Copyright © 2019 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki w latach 2016-2020” nr rej. 2aH 15 0208 83

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

ISSN 0208-6336

ISBN (wersja drukowana) 978-83-226-3469-1

ISBN (wersja elektroniczna) 978-83-226-3470-7

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 40,0. Ark. wyd. 31,0.

Papier offset. kl. III, 90 g Cena 49,90 zł (+ VAT)

Druk i oprawa:

Volumina.pl Daniel Krzanowski

ul. Księcia Witolda 7–9, 71-063 Szczecin

Spis treści:

[illegible]

Słowo wstępne

Książkę tę dedykuję moim dawnym Kolegom i Nauczycielom z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie: twórcy i *spiritus movens* lubelskiej szkoły etnolingwistycznej, Jerzemu Bartmińskiemu, Stanisławie Niebrzegowskiej-Bartmińskiej, Joannie Szadurze, Urszuli Majer-Baranowskiej, Małgorzacie Brzozowskiej, Janowi Adamowskiemu, także Annie Pajdzińskiej i Ryszardowi Tokarskiemu. Z wdzięcznością myślę, jak wiele nauczyło mnie przed laty spotkanie z nimi u progu mojej drogi naukowej i jak wiele nadal uczę się od nich podczas konferencji, warsztatów, z lektury nieocenionej lubelskiej „Etnolingwistyki”. W niniejszej książce w mniejszym stopniu niż w poprzednich pracach na temat wyobrażeń o narodach posiłkuję się metodologią lubelskiej szkoły etnolingwistycznej, proponując drogę po części własną, po części inspirowaną współczesną psychologią poznawczą, pozostając wszelako niezmienną dłużniczką moich wielkich Kolegów.

Niniejsza książka jest pierwszym z dwóch opracowań powstających dzięki wsparciu finansowemu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki w ramach grantu pt. „Opis stereotypów narodowych jako kategorii pamięci kolektywnej w dyskursie tożsamościowym Polaków” 2aH15020883. W niniejszej monografii *Imagologia – pamięć zbiorowa – umysł i kultura* koncentruję się na analizie danych wizualnych i werbalnych, uzyskanych w drodze ankietowania, a mających posłużyć do uchwycenia istoty wyobrażeń o narodach jako fenomenu poznawczego, jako conceptualizacji kulturowych ułożonych w sieć pojęć w pojedynczych umysłach osób należących do danej kultury oraz do zdiagnozowania zjawiska i mechanizmu składowania danych w pamięci uczestników kultury i danych tych dziedziczenia. W przygotowywanej drugiej publikacji książkowej analizowane będą dane uzyskane w wyniku ekscerpacji testów zastanych, a analiza skupi się na wychwyceniu prawidłowości funkcjonowania wyobrażeń o narodach w dyskursie jako kategorii funkcjonalnych i operacyjnych, podlegających ogólniejszym zasadom kulturowego pamiętania i zapominania.

Obszar, do którego przynależą przedstawione rozważania, łączy w sobie tradycje słowiańskiej, w tym polskiej, imagologii (Jan Stanisław Bystroń, Maria Todorowa, Bożidar Jezernik), dwudziestowiecznej etnolingwistyki czy lingwistyki kulturowej (Jerzy Bartmiński, Janusz Anusiewicz, Gary Palmer, Farzad Sharifian), europejskiej memorologii (Maurice Halbwachs, Pierre Nora, Jan i Aleida Assmannowie, Barbara Szacka i inni), teorii dziedziczenia kulturowego (Konrad Lorenz, Edward O. Wilson) oraz współczesnej kognitywistyki, zarówno tej o nachyleniu lingwistycznym (Ronald W. Langacker, John Lakoff), jak i biologicznym (Antonio Damasio, Michael Tomasello).

W pewnym sensie traktuję tę pracę na temat dwudziestowiecznych polskich stereotypów narodowych jako uzupełnienie badań – sprzed bez mała dwudziestu lat – dotyczących wyobrażeń o narodach zawartych w polskich pamiętnikach i dziennikach od XVI do XIX wieku (NIEWIARA 2000). Teksty z pominiętego okresu XX wieku wydawały mi się wówczas zbyt trudne do omówienia w zaproponowanej metodologii. Trudności wynikały przede wszystkim z konieczności uwzględnienia różnic pomiędzy autorami

pochodzącymi z grup społecznych innych niż szlacheckie czy inteligenckie (co było charakterystyczne dla tekstów starszych, sprzed XX wieku), a zatem przyjmującymi po wielokroć – mówiąc w terminach etnolingwistyki – inną perspektywę, inny punkt widzenia. Właśnie te różnice wymagały uprzedniego zrozumienia, opisu zawierającego refleksję nad różnorodnością wspólnotowych konceptualizacji polskiego czasu, miejsca, autostereotypu, co próbowałam uczynić w monografii *Kształty polskiej tożsamości...* (NIEWIARA 2009). Niestety, zarówno praca nad wymienioną książką, jak i dyskusje z kolegami, jej czytelnikami, przekonały mnie, że mówienie o współczesnych, aktualnych, żywych, gotowych do natychmiastowej falsyfikacji czy weryfikacji wyobrażeniach o narodach, własnym bądź obcych, jest chyba możliwe tylko w odniesieniu do wąskich wycinków społeczeństwa i w konsekwencji punktowo zbieranego materiału, bez założenia pewności możliwych uogólnień. Pisał też o tym Wojciech Chlebda w tekście na temat językowego autoportretu Polaków, który zdaniem opolskiego rusycysty: „może realnie zaistnieć tylko w postaci (teoretycznie nieskończonej) serii portretów, tj. podmiotowych (autorskich) propozycji takiego, a nie innego uchwycenia (konceptualizacji) poszukiwanego *status quo*” (CHLEBDA 2005: 442). Wykorzystuję tę sugestię doświadczonego uczonego. W niniejszej pracy konstruję wnioski na temat polskich zbiorowych wyobrażeń o narodach na podstawie badań małego wycinka populacji, wierząc, że okażą się istotne nie tylko dla zrozumienia postaw mentalnych osób badanych, ale i dla wyjaśnienia niektórych zjawisk świadomości szerzej pojmowanego społeczeństwa polskiego w granicznych dekadach XX i XXI wieku.

Sosnowiec–Jurata, 2015–2017

Aleksandra Niewiara
Imagologia – pamięć zbiorowa – umysł i kultura
Streszczenie

Słowa klucze:

imagologia, wyobrażenia o narodach, pamięć zbiorowa, poznanie kulturowe, sieci asocjacyjne, dziedziczenie w kulturze

Książka porusza zagadnienia z zakresu dziedziny, którą określono jako imagologię etnolingwistyczną. Podejmuje się w niej dyskusję nad istotą *zbiorowych wyobrażeń o narodach* (termin polskiego prekursora badań imagologicznych, J.S. Bystronia) jako konceptualizacji kulturowych, ulokowanych w indywidualnych umysłach, gdzie – zgodnie z modelem koneksjonistycznym – są przetwarzane równolegle w powiązanej sieci pojęć i w postaci zgromadzonych w niej danych, zaś problem ich werbalnej i wizualnej natury jest jednym z ważniejszych tematów dyskusji. W książce rozważa się także kwestie ewolucji, dziedziczenia w kulturze oraz podejmuje się zagadnienia działania pamięci kolektywnej, w tym wspólnotowego pamiętania i zapominania (wchodząc tym samym w obszar badań memorologii humanistycznej). Wykazuje się zależność *zbiorowych wyobrażeń o narodach* od środowiska, a szczególnie od politycznych, ekonomicznych, społecznych doświadczeń wspólnoty, co prowadzi w stronę dyskusji na temat tożsamości zbiorowej. Wnioski i ustalenia teoretyczne są przeprowadzone na podstawie analizy materiału zgromadzonego w wyniku badania trwającego ponad dwadzieścia lat w kolejnych etapach: 1990, 1994, 2012 (badanie podstawowe), 2016, 2017 (badanie uzupełniające) w postaci testów asocjacyjnych nastawionych na pozyskanie danych werbalnych (na temat sześciu narodowości: Anglik, Czech, Francuz, Niemiec, Polak, Rosjanin) i wizualnych (na temat szesnastu narodowości: Amerykanin, Anglik, Chińczyk, Francuz, Hiszpan, Niemiec, Polak, Rosjanin, Szkot, Szwed, Tatar, Turek, Ukrainiec, Kozak, Włoch, Żyd).

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Wyobrażenia o narodach w świetle kognitywnych badań kultury*, ustala się podstawy teoretyczne dla zaprezentowanej w pracy metodologii. Przedstawiono historyczny rys europejskich badań imagologicznych, zwracając szczególną uwagę na badania dotyczące kultur słowiańskich. Scharakteryzowano główne wątki trwającej od dziesięcioleci dyskusji na temat *kultury jako fenomenu poznawczego* i ustalono podstawy teoretyczne dla własnej koncepcji, w której ujęcie imagologiczne ma za zadanie ukazanie dynamiki procesu wyobrażania sobie innych narodów, przy założeniu, że wiedza danej kultury nie jest stała, lecz podlega modyfikacjom w ramach ewolucji całej kultury. Powołując się na odpowiednie koncepcje umysłu, tj. model koneksjonistyczny i wizję umysłu ucieleśnionego, a także na badania własne, dotyczące ewolucji polskich wyobrażeń o narodach na przestrzeni kilkuset lat, ukazano strukturę poznawczą sieci wyobrażeń o narodach, wynikającą z pogrupowania pojęć w klastry, połączone bliższymi lub dalszymi więziami, i jednocześnie stanowiącą jakąś część sieci konceptualizacji kulturowych danej kultury.

W rozdziale drugim, zatytułowanym *Badanie i wyniki*, podano podstawowe informacje na temat badanej populacji, warunków i okoliczności badania oraz metody postępowania badawczego. Wskazano możliwość oceny zmiany lub ciągłości konceptualizacji kulturowych zachodzących w umysłach następujących po sobie dwóch pokoleń biologicznych i to w momentach ważnych dla wspólnoty: na pierwszym etapie w okresie polskiej transformacji ustrojowej i tzw. przełomu 1989/1990 oraz na drugim etapie podczas toczących się w Polsce rozgrywek piłkarskich Euro 2012. Scharakteryzowano specyfikę badania i wyniki testów asocjacyjnych, w tym testu własnego pomysłu, polegającego na zadaniu polecenia narysowania osoby danej narodowości w odpowiedzi na bodziec. Omówiono zasady skorelowania wyników ankiet słownych i obrazkowych oraz zaprezentowano je w postaci tabel, w których uporządkowanie materiału odzwierciedla grupowanie pojęć z odpowiednich domen poznawczych w klastry sieci konceptualizacji w ludzkim umyśle (1. Wstępna kategoryzacja, 2. Miejsce. Terytorium, 3. Język. Mowa,

4.a. Wygląd. Cechy fizyczne, 4.b. Wygląd. Ubiór i uzbrojenie, 5. Emocje, 6.a. Zachowanie w grupie. Maniery, 6.b. Charakter i osobowość, 6.c. Temperament, 6.d. Intelpekt, 6.e. Etyka, 7.c. Pieniądze. Zamożność, 8.a. Jedzenie, picie, używki, 8.b. Wytwory. Technika, 8.c. Kultura, 8.d. Sport, 9. Polityka aktualna i wydarzenia historyczne). Celem tej części jest prezentacja wypełnienia treściowego poszczególnych wyobrażeń o narodach oraz wskazanie niektórych tendencji w ich ewolucji.

W rozdziale trzecim, zatytułowanym *Dyskusja*, zaprezentowano obserwacje wynikające z przeprowadzenia porównawczej analizy wyników. W części *Domeny poznawcze w konstruowaniu wyobrażeń o narodach* kolejno scharakteryzowano przetwarzanie danych na temat narodów w obrębie poszczególnych klastrów grupujących pojęcia z odpowiednich domen. Pozwoliło to na zauważenie powiązanych przekształceń w całej sieci konceptualizacji kulturowych właściwych dla badanej grupy, jak np. równoczesne polepszenie wyobrażenia o Niemcu, z jednoczesnym pogorszeniem wyobrażeń o Rosjanach, Amerykanach, czego przejawy dostrzegalne są w zmianie wyrazistości pojęć zgrupowanych w poszczególnych klastrach, i co można łatwo zdiagnozować na podstawie liczby asocjatorów oraz liczby reakcji na bodziec. W części zatytułowanej *Obraz czy słowo? Wyobrażenia o narodach jako reprezentacje poznawcze*, porównanie danych z ankiet werbalnych i obrazkowych wykazało pewne różnice w intensywności i jakości przetwarzania informacji (liniowego bądź równoległego) na temat wyglądu, psychiki i emocji, postaw społecznych; ujawniło fakt, że dane obrazowe szybciej rejestrują zmiany świadomościowe badanej grupy (np. dotyczące poczucia tożsamości i autostereotypu czy odnotowania najbardziej aktualnych informacji w badaniu uzupełniającym z 2016 i 2017), zaś słowne są bardziej tradycyjne i wolniej odzwierciedlają zmiany. Zauważono też wzajemne oddziaływanie obu kodów, gdy słowo inspiruje projekt obrazka, np. za pośrednictwem narzucającego się skojarzenia z silnie utrwalonym frazeologizmem. W częściach zatytułowanych *Pamięć i tożsamość. Ciągłość i zmiana – dziedziczenie*, porównano wyniki pod kątem zmian dotyczących *pamięci zbiorowej* oraz poddano refleksji kwestie *dziedziczenia kulturowego* w przekazie międzygeneracyjnym w badanej grupie, a także w szerszej perspektywie kultury polskiej w jej historycznym rozwoju oraz dużym zasięgu terytorialnym. Wnioski dotyczą stopniowego zmniejszania się liczby skojarzeń historycznych w kolejnych etapach badania, redukcji elementów pamięci kulturowej i komunikatywnej, co świadczy między innymi o pewnej *ewolucji kulturowej*, do której doszło w badanym okresie, i która polega zarówno na transmisji wybranych niezmiennych konceptualizacji kulturowych, jak i na modyfikacji czy nawet mutacji innych (w procesie *dziedziczenia kulturowego*). Ze względu na uzależnienie tych zmian od przekształceń politycznych, ekonomicznych, i to zarówno w środowisku lokalnym, jak i globalnym, możemy mówić o uchwyceniu pewnego etapu ewolucji kultury polskiej w jej przebadanym wycinku.

Александра Невяра
Имагология – коллективная память – разум и культура
Резюме

Ключевые слова:

имагология, представления о народах, коллективная память, культурное познание, ассоциативные сети, преемственность в культуре

В книге поднимаются вопросы из области, определяемой как этнолингвистическая имагология. Особое внимание обращается на суть *коллективных представлений о народах* (в терминологии польского основателя имагологических исследований Я.С. Быстроня) как культурной концептуализации в умах индивидуумов. Согласно коннекционистской модели, они параллельно перерабатываются в ассоциативной сети понятий и в виде собранных в ней данных. Их вербальные и визуальные аспекты являются одними из самых важных проблем для обсуждения. В книге рассматриваются вопросы эволюции и преемственности в культуре, а также раскрываются механизмы коллективной памяти, в том числе коллективного запечатления в памяти и забвения (что входит в круг исследований гуманитарной меморологии). Кроме того, выявляется зависимость *коллективных представлений о народах* от среды, в частности, от политического, экономического, общественного опыта социума, что приводит к размышлениям на тему коллективной идентичности. Выводы и теоретические установки опираются на анализ материала, который был собран в результате исследований, проводимых на протяжении более двадцати лет. Базовые исследования осуществлялись в следующих этапах: 1990, 1994, 2012 гг., дополнительные – в 2016 и 2017 гг. В их основу легли ассоциативные тесты, направленные на получение вербальных данных о шести национальностях (англичанин, чех, француз, немец, поляк, русский), а также данных визуального плана на тему шестнадцати национальностей (американец, англичанин, китаец, француз, испанец, немец, поляк, русский, шотландец, швед, татарин, турок, украинец, казак, итальянец, еврей).

В первой главе, озаглавленной *Представления о народах в свете когнитивных исследований культуры*, определяются теоретические основания выбранной для работы методологии. Здесь даётся исторический очерк имагологических исследований с особым учётом трудов по славянским культурам. Кроме того, в этой части охарактеризованы главные мотивы продолжающейся уже многие десятилетия дискуссии о *культуре как феномене познания*. Обосновывая теоретические положения своей концепции, автор подчёркивает, что имагологический подход открывает возможность показать динамику процесса представлений о других народах, но при одном условии – уровень знаний в данной культуре должен подвергаться модификациям в рамках эволюции всей культуры. Соответствующие концепции разума, т.е. коннекционистская модель и видение разума в телесном аспекте, а также собственные исследования автора по эволюции польских представлений о народах на протяжении нескольких веков позволяют определить познавательную структуру сети представлений о народах. Она соотносится с объединением понятий в кластеры с близкими или дальними связями, а вместе с тем является некой частью культурной концептуализации данной культуры.

Во второй главе – *Исследование и результаты* – содержится основная информация об изучаемой популяции, условиях и обстоятельствах исследования, а также о методах исследовательского процесса. Показана возможность оценки изменений или непрерывности концептуализаций культуры, происходящих в умах двух последующих друг за другом биологических поколений в важных для социума моментах: на первом этапе в период польской системной трансформации в 1989/1990 гг. и на втором этапе во время проходящего в Польше чемпионата по футболу Евро 2012. Охарактеризована специфика исследования и результаты ассоциативных тестов, в том числе разработанного автором книги теста, в задачу которого входило нарисовать лицо данной национальности в ответ на стимул. Рассмотрены принципы корреляции

результатов словесных и графических анкет. Данные представлены также в виде таблиц, в которых упорядочение материала отражает то, как объединяются понятия из соответствующих доменов познания в кластеры сети концептуализации в человеческом разуме (1. Предварительная категоризация, 2. Место. Территория, 3. Язык. Речь, 4. Внешний вид. Физические черты. Внешний вид. Одежда и вооружение, 5. Эмоции, 6. Поведение в группе. Манеры. Характер и личность. Темперамент. Интеллект. Этика, 7. Деньги. Богатство, 8. Питание, напитки, пристрастия. Промышленная продукция. Техника. Культура. Спорт, 9. Актуальная политика и исторические события). Цель этой части заключается в том, чтобы описать содержательное наполнение отдельных представлений о народах и показать некоторые тенденции в их эволюции.

Третья глава, *Дискуссия*, включает наблюдения, вытекающие из сравнительного анализа результатов. В части *Домены познания в формировании представлений о народах* охарактеризована переработка данных на тему народов в рамках отдельных кластеров, группирующих понятия из соответствующих доменов. Это дало возможность увидеть соотносительные преобразования во всей сети культурной концептуализации, свойственной исследуемой группе. К примеру, улучшение представления о немцах сопровождается одновременным ухудшением представлений о русских, американцах. Это проявляется в изменении выразительности понятий, собранных в отдельные кластеры, что можно легко обнаружить на основании числа ассоциатов, а также числа реакций на стимул. В части *Рисунок или слово? Представления о народах как воплощения познания* сравнение данных вербальных и графических анкет обнаружило определённые различия интенсивности и качества переработки информации (линейной или параллельной) на тему внешнего вида, психики и эмоций, общественной позиции. Кроме того, сопоставление выявило факт, что графические данные быстрее фиксируют изменения в сознании исследуемой группы, например, связанные с чувством идентичности и автостереотипом или касающиеся обращения внимания на самую актуальную информацию (дополнительное исследование 2016 и 2017 гг.). В свою очередь, словесные отличает более традиционный характер и более медленное отражение перемен. Кроме того, было отмечено взаимовлияние обоих кодов, когда слово вдохновляет проект рисунка, например, благодаря ассоциации с широко известным фразеологизмом. В частях *Память и идентичность. Постоянство и изменение – преемственность* сравниваются результаты под углом трансформаций, относящихся к *коллективной памяти*. Автор рассуждает здесь на тему *культурной преемственности* в диалоге поколений в исследуемой группе, а также в более широком аспекте польской культуры в её историческом развитии и большом территориальном охвате. Очередные этапы исследования показывают постепенное уменьшение числа исторических ассоциаций, а также редукцию элементов культурной и коммуникативной памяти. Это в частности свидетельствует о своего рода *культурной эволюции*, которая совершилась в период исследований и которая заключается как в передаче избранных закреплённых проявлений культурной концептуализации, так и в модификации или даже мутации других (в процессе *культурной преемственности*). Учитывая зависимость этих изменений от политических и экономических преобразований, не только в местном, но и в глобальном масштабе, можно говорить о запечатлении определённого этапа эволюции польской культуры в её исследуемом фрагменте.

Aleksandra Niewiara
Imagology – collective memory – mind and culture
Summary

Keywords:

imagology, conceptions of nations, collective memory, cultural cognition, associative networks, inheritance in culture

The book touches on themes from the area which has been termed as ethnolinguistic imagology. It undertakes a discussion over the nature of *collective conceptions of nations* (a term coined by a Polish forerunner of imagological research, J.S Bystron) as cultural conceptualizations, located in individual minds, where – accordingly to the connectionist model – they are simultaneously processed within a connected network of concepts as data collected within, while the problem of their verbal and visual nature is one of the most important subjects of the discussion. The book also considers the issues of evolution, inheritance in culture and attempts to address the workings of the collective memory, including collective remembering and forgetting (thus entering the area of humanist memorology). The dependence of *collective conceptions of nations* on the environment is demonstrated, and in particular, on political, economic and social experience of community, which leads towards a discussion on the subject of collective identity. The theoretical conclusions are derived from an analysis of the data collected as a result of over 20 year research conducted in the following stages: 1990, 1994, 2012 (fundamental research), 2016, 2017 (supplementary research) in form of associative tests set up to acquire verbal data (on the subject of six nationalities: English, Czech, French, German, Polish, Russian) and visual data (on the subject of sixteen nationalities: American, English, Chinese, French, Spanish, German, Polish, Russian, Scottish, Swedish, Tatar, Turkish, Ukrainian, Cossack, Italian, Jewish).

In the first chapter, entitled *Conceptions of nations in the light of cognitive studies on culture*, theoretical grounds for the methodology presented in the work are set. The history of European studies on imagology is presented, with a particular attention being paid to the research concerning Slavic cultures. Characterized are the main themes of the ten year discussion over *culture as a cognitive phenomenon* and theoretical foundations are laid out for own conception, where the imagological perspective attempts to demonstrate the dynamics of the process of conceptualizing other nations, with the presupposition that a given culture's knowledge is not fixed but undergoes modifications within the frames of the evolution of the entire culture. Relating to appropriate conceptions of the mind, i.e. the connectionist model and the vision of the embodied mind, and also own research concerning the evolution of Polish conceptions of nations over several hundred years, the structure of the cognitive network of conceptions of nation is demonstrated, which originates from grouping ideas into clusters, which are connected with closer and more remote relations and are at the same time some part of a conceptual network of a given culture.

In the second chapter, entitled *Research and conclusions*, basic information about the researched population, the conditions and circumstances of the research and the research methodology is given. The chapter indicates a possibility of evaluation of changes or continuity of cultural conceptions which occur in minds of two successive biological generations at moments important for the community: during the first stage of the Polish system transformation and the so-called breakthrough of 1989/1990 and the second stage during the Euro 2012 soccer championships held in Poland. The specificity of research and the results of association tests, including a test of own design where the task consisted of drawing a person of a given nationality in response to a stimulus were characterized. The principles of correlating the results of verbal and pictorial questionnaires were discussed and presented in form of tables, where the ordering of data reflects the grouping of concepts from the appropriate cognitive domains into clusters of the conceptual network in the human mind (1. Initial taxonomy, 2. Place. Territory, 3. Language. Speech,

4.a. Appearance. Physical qualities, 4b. Appearance. Clothing and armament, 5. Emotions, 6.a. Behaviour in a group. Manners, 6.b. Character and personality, 6.c. Temperament, 6.d. Intellect, 6.e. Ethics, 4.c. Money. Wealth, 8.a. Food, drink, stimulants, 8.b. Artifacts. Technology, 8.c. Culture, 8.d. Sports, 9. Current politics and historical events). The purpose of this part is a presentation of the thematic content of particular conceptions of nations and an indication of some of the trends in their evolution.

In chapter three, entitled *Discussion*, observations which stem from the comparative analysis of results were presented. The part *Cognitive domains in construing conceptualizations of nations* discusses the processing of data concerning the nations within individual clusters that group concepts from appropriate domains. This allowed for noticing related transformations within the whole network of cultural conceptualizations particular to a researched group, for instance an improvement in conceptualizing a German being parallel with a simultaneous deterioration in conceptualizing Russians or Americans. The symptoms are apparent in the change of clarity of concepts group in individual clusters and which can easily be diagnosed based on the number of associations and reactions to a stimulus. In the part *A picture or a word? Conceptions of nations as cognitive representations*, the comparison of data from the verbal and pictorial questionnaires demonstrated certain differences in the intensity and quality of processing information (linear or parallel) on the subject of appearance, psyche and emotions, social attitudes; it revealed the fact that pictorial data more quickly register the changes in consciousness of a given group (e.g. concerning the sense of identity and self-stereotype, or the recordings of the most current information in the supplementary research from 2016 and 2017), while verbal ones are more traditional and slower in reflecting the changes. The mutual influence of both codes was also noticed, when a word inspires the design of the picture, e.g. through a suggested association with a strongly rooted phraseology. In parts entitled *Memory and identity. Continuity and change – inheritance*, the results were compared from the perspective of changes concerning *collective memory* and reflections were presented over *cultural inheritance* in cross-generation transmission in a given group, including a broader perspective of Polish culture in its historical development and wide territorial reach. The conclusions concern a gradual decrease in the number of historical associations in successive stages of research, the reduction of elements of cultural and communicative memory, which indicates, among others, a certain *cultural evolution* which occurred in the studied period and which consists of both the transmission of selected unchanged cultural conceptualizations, and modifications, or even mutations of others (in the process of *cultural inheritance*). Due to the dependence of these changes on political and economic transformations, both in the local and global environment, we can speak of capturing a certain stage in the evolution of Polish culture in its researched fragment.